

CƏMİLƏ HƏSƏNOVA

AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun dissertantı

Email: ceferovacemile@mail.ru

QARABAĞIN İLK TUNC DÖVRÜ ABİDƏLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ TARIXI HAQQINDA QISA MƏLUMAT

Açar sözlər: Arxeologiya, erkən tunc dövrü, Qarabağ, abidələr, kurqanlar

Ключевые слова: Археология, ранней бронзы, Карабах, памятники, курганы

Key words: Archeology, early bronze age, Karabakh, monuments, mounds

Tunc dövrü bəşər tarixindən metaldan istifadənin ikinci mərhələsi kimi xarakterizə olunur. Uzun illərin empirik təcrübəsi nəticəsində insanlar yeni bir metaldan – tuncdan istifadə etməyə nail olmuşdur. Misin tərkibinə başqa qatışıqların (sinq, qurğuşun, nikel, qalay) əlavə edilməsindən alınan yeni keyfiyyətli metalın – tuncun əldə olunması sosial-iqtisadi həyatda, habelə ictimai-siyasi sferada dəyişikliyə şərait yaratmışdı.

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağda aparılan arxeoloji tədqiqatlar gedişində həmin dövrün çox saylı abidələri aşkar olunub.

Qarabağın zəngin arxeoloji abidələrinin öyrənilməsi hələ XIX əsrdən başlanıb. Əgər ayrı-ayrı səyyahlar və həvəskar araşdırıcılar nəzərə alınmazsa, Qarabağda intensiv arxeoloji qazıntılar XIX əsrin 90-cı illərindən start götürülüb.

Bütövlükdə Azərbaycanın, o cümlədən Qarabağ ərazisində aparılan ilkin arxeoloji qazıntılar əsasən qəbir abidələrində aparılmışdır. Əldə olunan maddi-mədəniyyət nümunələri Azərbaycandan xarici ölkələrə aparılmış və indiyədək dünyanın bir sıra məşhur muzeylərində saxlanılır. (Məsələn, Moskva Dövlət Tarix Muzeyi, Sankt-Peterburq Ermitajı və s.).

Qarabağ ərazisinin arxeoloji abidələrinin tədqiqində Şuşa realni məktəbində alman dili müəllimi işləmiş Emil Resler böyük rol oynamışdır. O, 1891-1897-cü illər arasında Qarabağda bir sıra abidələri öyrənmiş, tunc və ilk dəmir dövrlərinə aid maraqlı materiallar toplamışdır” (1, səh.6-7). Emil Resleri həmin dövrün başqa arxeoloqlarından fərqləndirən cəhət, onun tədqiq etdiyi abidələr haqqında geniş hesabatlar yazmasında, habelə qazıntılarının nəticələrinin nəşr edilməsində idi.

O, Şuşa ətrafında Daşaltı, Çanaxçı, Mehdikənd, Ağdam rayonunun Gülablı kəndi yaxınlığında, Xaçınçay hövzəsinin orta axarında, Dovşanlı, Ballıqaya-Sırxavənd, Axmaxı, Xocalı nekropolunda qazıntı aparmışdır. Zerti, Səngər və Kətti-təpə kurqanlarını da tədqiq etmişdir. Sadalanan bu abidələrin böyük əksəriyyəti son tunc və ilk dəmir dövrünə aiddir.

Onun qazıntı apardığı abidələrdən yalnız 1897-ci ildə Xaçınçay hövzəsində tədqiq etdiyi abidələrin bir qismi ilk tunc dövrünə aiddir (2, səh.7).

Azərbaycanın tunc dövrü abidələrinin tədqiqində A.A.İvanovski də müəyyən rol oynamışdır. O, 1896-cı ildə Qarabağda tədqiqat işləri aparmış, Xocalıda, Dəmçoluda, Vəngdə, Gülyataqda, habelə Köndələnçayın sağ sahilindəki Qarabulaq adlı yerdə tunc dövrünə aid kurqanlar və daş qutular qazmışdır (3, səh.8).

1926-cı ildə İ.İ.Meşşaninovun rəhbərlik etdiyi ekspedisiya Dağlıq Qarabağda, Xocalı nekropolunda arxeoloji qazıntılar aparmışdır (4). Bu abidələr də son tunc və ilk dəmir dövrü yadigarlarıdır.

XX əsrin 30-cu illərində başqa bir alman mənşəli həvəskar-arxeoloq olan Y.Hümmel Gəncəçay hövzəsi ilə yanaşı Dağlıq Qarabağ ərazisində arxeoloji qazıntılar aparmışdır. E.Reslərdən sonra Y.Hümmel, Qarabağda ilk tunc dövrü abidəsi aşkar edən ikinci arxeoloqdur. Onun Xankəndində tədqiq etdiyi ilk tunc dövrü kurqanları həmin dövrün bir sıra problemlərinin araşdırılmasında mühüm rol oynamışdır (5, səh.10-35).

1953-cü ildən A.A.İessenin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda da kompleks arxeoloji ekspedisiya fəaliyyət göstərmişdir(6). Ekspedisiya Mil-Qarabağda, Öranqala, Üzərliktəpə və bir sıra başqa abidələrin ətraflı öyrənilməsi üçün mühüm işlər görmüşdür. Onun bilavasitə rəhbərliyi ilə Qarabağda eneolit və tunc dövrünün bir sıra abidələri aşkar olunmuş, bəzilərinə qazıntılar aparılmışdı. Buraya Üç-təpə və Üzərliktəpə yaşayış yeri, habelə ilk tunc dövrünə aid möhtəşəm Üçtəpə kurqanı və s. daxildir (7, səh. 153-193).

Mil düzündə Salmanbəyli kəndi yaxınlığında Üçtəpə adlı yerdə üç böyük kurqanlar yerləşir. Bu kurqanların ən böyüyünün hündürlüyü 17 m-dir. A.A.İessenin tədqiq etdiyi ən kiçik kurqanın hündürlüyü 13 m, diametri 130 m- olan kurqan ilk tunc dövrünə aiddir. Tədqiq olunmuş qəbir kamerasının içəri tərəfi və örtüyü güclü yanğına məruz qalmışdır. Onun içərisi qırmızı oxra və kömür qarışıq daşla doldurulmuşdur. Burada, həmçinin qızarmış və yanmış gil qab parçalarına da rast gəlinmişdir.

Qarabağın qədim dövr arxeoloji abidələrinin tədqiq olunmasında Azərbaycan arxeoloqlarının rolu daha böyükdür. Qarabağda, Qarqarçay və Tərtərçay hövzəsində İ.H.Nərimanovun və H.F.Cəfərovun (8, səh.10-11) rəhbərliyi ilə aparılan araşdırmalar zamanı onlarla yaşayış yeri və qəbir abidəsi aşkar olunmuşdur. Quruçay və Köndələnçay hövzəsində isə arxeoloq Q.S.İsmayilzadə tədqiqatlar aparmışdır (9). H.F.Cəfərovun tədqiqatları zamanı Qarabağın Qarahacı, Göytəpə, Üçoğlan-1(Sarıçoban), Ağtəpə, Dəyirman yeri, Cüttəpə, Şortəpə və digər ilk tunc dövrü yaşayış yerləri aşkar olunmuşdur. Bu abidələr başlıca olaraq kəşfiyyat xarakterli araşdırmalarla öyrənilmişdir. Sarıçoban (Üçoğlan-1) və Şortəpə yaşayış yerlərində aparılan kəşfiyyat xarakterli qazıntılar bu yaşayış yerlərində mədəni təbəqənin xüsusiyyətlərinin müəyyənəndirilməyə imkan vermişdir. Şortəpə yaşayış yerinin tədqiqi zamanı dördkünc formalı, çiy kərpicdən inşa olunmuş binanın qalıqları aşkar olunmuşdur. Bu yaşayış yerlərindən aşkar olunan keramika məmulatı Kür-Araz mədəniyyətinin bütün mərhələlərini əks etdirir. Qarahacı, Sarıçoban (Üçoğlan-1), Cüttəpə, Şortəpə yaşayış yerlərinin keramika məmulatında Eneolit mədəniyyətinin əlamətləri (qabların gilinin tərkibində saman qarışığının olması, onların xarici səthinin daraqvari alətlə işlənməsi) izlənmişdir (10, səh.10-11). Bu abidələrdən aşkar olunmuş arxeoloji materiallar Kür-Araz mədəniyyətinin mənşəyi və inkişafı ilə bağlı problemlərin tədqiqi üçün olduqca əhəmiyyətlidir.

H.F.Cəfərov tərəfindən tədqiq edilmiş Tərtər rayonu ərazisində yerləşən Borsunlu nekropolundakı kurqanların bir qrupu ilk tunc dövrünə aiddir (11, səh.11-12). Nekropol Borsunlu kəndi ətrafında, İncəçayın orta axarlarında yerləşmişdir. Ayrı-ayrı qruplar halında cəmləşən kurqanlar H.F.Cəfərov tərəfindən beş tipə bölünmüşdür. Kurqanların bəzisi kromlexlərlə əhatələnmişdir. 7 sayılı Kurqanın altında yerləşən qəbir kamerası dördkünc formalı olub gəc məhlulu ilə bərkidilən daş lövhələrdən inşa olunmuşdur. Bəzi qəbir kameralarının giriş yolu vardır. Borsunlu kurqanları üçün inqumasiya, kremasiya, həmçinin kollektiv dəfnlər xarakterik olmuşdur.

Kəlbəcər rayonunun yüksək dağlıq zonasında aşkar olunmuş qayaüstü təsvirlər, habelə buradakı mövsümi yaşayış yeri də Q. İsmayilzadə tərəfindən ilk tunc dövrünə aid edilir (12, səh.15).

Həmçinin H.Cəfərov və D.Cəfərovanın "Şimali Qarabağın ilk tunc dövrü yaşayış yerləri" (2000) ərazinin yaşayış məskənləri işıqlandırılmışdır (13, səh.35) Əsərdə Ağdam rayonu ərazisində olan Qarahacı (Qarağac), Göytəpə, Üçoğlan (1-2), Vəlibəytəpələri (1-2), Sarıcalı-tayı təpəsi, Ağtəpə, Böyükəpə, Ağcabədi rayonu ərazisindəki Gərtəpə, Dəyirmanyeri, Binnətəpə, Qoşatəpə, (Cüttəpə), Bərdə rayonundakı Şortəpə, Kəlbəcər rayonundakı Azyurdu ilk tunc dövrü yaşayış yerləri, onların coğrafi arealları, bu abidələrdən əldə edilən maddi-mədəniyyət nümunələri öz əksini tapmışdır.

Q.İsmayılzadənin (14, səh.16) "Quruçay və Köndələnçay vadisində qədim mədəniyyət izləri" adlı kitabında ərazinin başqa abidləri ilə yanaşı ilk tunc dövrü yaşayış yerləri haqqında da məlumat verilir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Cəfərov H.F. Azərbaycan e.ə. IV minilliyin axırı- I minilliyin əvvəllərində. Bakı, 2000, səh.6-7
- 2.Отчеты Археологической Комиссии за 1897г. СНГ, 1900, səh. 99, 155; Cəfərov H.F. Göstərilən əsəri, səh. 7.
- 3.Раскопки в Нагорно-Карабахской Автономной области в 1938г. Изв. Аз Фан СССР, 1939, N4, səh. 77-82; Cəfərov H.F. Göstərilən əsəri, səh. 8.
- 4.Гуммель Раскопки в Нагорно-Карабахской автономной области в 1938г. Изв. Аз ФАН СССР, 1938, N4
- 5.Иессен А.А. Из исторического прошлого Мильско-Карабахской степи. МИА, СССР, N125, М-Л, 1965, səh. 10-35.
- 6.Иессен А.А. Поселение Учтепе (1958-1960). МИА, 1965, N125.
- 7.Иессен А.А. Раскопки большого Кургана в урочище Уч-тепе. МИА, 125, М-Л, 1965, səh, 153-193.
- 8.Cəfərov H.F. Göstərilən əsəri, səh. 10-11.
- 9.Исмаилов Г.С. Раннебронзовая культура Азербайджана. Автореферат докторской диссертации. Тбилиси, 1983
- 10.Cəfərov H.F. Göstərilən əsəri, səh. 10-11.
- 11.Yenə orada, səh. 11-12.
- 12.Yenə orada, səh. 15.
- 13.H.F.Cəfərov və D.H.Cəfərova "Şimali Qarabağın ilk tunc dövrü yaşayış yerləri". Bakı, 2000.
- 14.İsmayılzadə Qüdrət . Quruçay və Köndələnçay vadisində qədim mədəniyyət izləri. Bakı, 1981.

ДЖАМИЛЯ ГАСАНОВА

Диссертант Института Археологии и Этнографии НАНА

КРАТКАЯ ИНФОРМАЦИЯ О ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ КАРАБАХА ПЕРИОДА РАННЕЙ БРОНЗЫ.

Изучение археологические памятники Карабах началось в девятнадцатом веке. Если вы принимаете во внимание индивидуальных туристов и любителей следователей, Карабах, интенсивные археологические раскопки были начаты с 90 века. В общем, Азербайджана, включая Нагорный Карабах в могиле памятники археологических раскопок, проводимых в первую очередь. Артефакты из зарубежных стран были прове-

дены и хранятся в известных музеях мира. (Например, в Государственном Историческом музее в Москве, Санкт-Петербург, Эрмитаж и т.д.).

JAMILYA HASANOVA

postgraduate of Institute of Archaeology and Ethnography of NASA

**A SUMMARY OF THE STUDY OF THE HISTORICAL MONUMENTS OF
KARABAKH PERIOD OF THE EARLY BRONZE AGE**

The study of archaeological monuments of Karabakh began in the nineteenth century. If you take into account the individual travelers and lovers of investigators, Karabakh, an intensive archaeological excavations were started from 90 th century. In general, Azerbaijan, including Nagorno-Karabakh in the grave sites of archaeological excavations carried out in the first place. Artifacts from foreign countries have been carried out and stored in well-known museums of the world. (For example, in the State Historical Museum in Moscow, St. Petersburg, Hermitage, etc.).

Rəyçilər: t.e.d. H.Cəfərov, t.e.d.Q.S.İsmayılov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin "Azərbaycan tarixi" kafedrasının 18.03.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (№07).